

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 24 • Sayı | Number 1

Haziran | June 2025

Yapay Zekânın Bilimsel Araştırma Sürecine Katılımı Problemi: ChatGPT-4o Örneğinde Arap Belâgatinde Haber-İnşâ Ayrımı

The Problem of Artificial Intelligence Participation in Scientific Research Process: The Case of ChatGPT-4o and the Khabar and Inshâ Distinction in Arabic Rhetoric

Şeyma Gülsüm ÖNDER

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Arabic Language and Rhetoric
İstanbul | Türkiye

seyma.onder@medeniyet.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-7534-3580>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 05.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 20.05.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.06.2025

Atıf | Cite As

Önder, Şeyma Gülsüm. "Yapay Zekânın Bilimsel Araştırma Sürecine Katılımı Problemi: ChatGPT-4o Örneğinde Arap Belâgatında Haber-İnşâ Ayrımı". *Hitit İlahiyat Dergisi* 24/1 (2025), 319-340. <https://doi.org/10.14395/hid.1634089>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Makale yapay zekânın bir belagat konusu hakkında verdiği bilgilerin doğruluğunu, analiz etme ve yorum yapma kabiliyetini ölçmek üzere ChatGPT-4o örneği üzerinden uygulamalı olarak hazırlanmıştır.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two external double-blind peer review.

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: The article has been prepared as a practical study using a ChatGPT-4o example in order to assess the accuracy of the information provided by artificial intelligence on a topic related to rhetoric, as well as its ability to analyze and interpret.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.

The Problem of Artificial Intelligence Participation in Scientific Research Process: The Case of ChatGPT-4o and the Khabar and Inshā Distinction in Arabic Rhetoric

Abstract

Artificial intelligence (AI) tools, characterized by capabilities such as natural language processing, memory retention, intelligent response generation, and reasoning, have increasingly been used in social science research. This raises concerns about the accuracy and reliability of the data produced by these tools, and as well as their potential to cause ethical violations in academic research. Moreover, when the sources cited do not align with the information provided, the validity of resulting interpretations becomes questionable. For these reasons, while the ethical implications of incorporating AI tools into research in the language, social and human sciences are being debated, empirical studies are also being conducted to assess how AI manages this process.

To our knowledge, this study is the first in the field to examine the use of an AI tool as a source in Arabic language studies and to identify resulting issues related to informational accuracy and reliability. In addition, since the topic presented to ChatGPT appears not only in Arabic rhetorical sources but also in disciplines such as theology, philosophy, and logic, it allows the AI tool to perform broader information retrieval. Moreover, the controversial and interpretative nature of the topic is crucial for assessing the AI tool's capacity to process, analyze, and interpret the subject from multiple perspectives. This is particularly important because, in similar studies, controversial issues are often avoided, and the focus remains solely on the factual accuracy AI-generated content.

ChatGPT is available in both free and paid versions, with the latest model, ChatGPT-4o, currently accessible to users. In this study, ChatGPT-4o was evaluated using a qualitative data analysis approach. The assessment focused on several criteria; the accuracy of the cited sources with respect to the referenced work and authors; the diversity of disciplinary fields reflected in the literature review; the tool's ability to identify and cite primary and secondary sources. Additionally, the accuracy of the factual information provided and the consistency of responses to identical questions posed at different times were examined.

In order to test the use of the AI tool in the scientific research process, the khabar-inshā distinction, an issue widely debated in Arabic rhetoric, was chosen. Rhetoricians, who classify all sentences in the language as either khabar or inshā within a holistic framework, base this distinction on whether a sentence can be judged as true or false. Accordingly, sentences that are capable of being either true or false are classified as khabar, while those that are not considered as inshā. Although few in number, various objections to this classification have been raised, some from the classical tradition, but mostly from the modern scholarship.

Our study is structured around several key questions: What the khabar-inshā distinction? How did it emerge? What are the major theories or perspectives on this distinction? What are the sources of these perspectives? And how does the AI tool respond when required to choose between them? The study begins by briefly introducing AI, followed by an overview of the khabar-inshā distinction is generally defined in rhetoric and other Islamic sciences. It then summarizes the main theories and debates surrounding the khabar-inshā distinction, before presenting the study's methodology, limitations, data analysis, and findings. Finally, the responses provided by ChatGPT-4o were categorized under thematic headings, analyzed and paraphrased for evaluation.

The study found that some of the information quoted by ChatGPT-4o could not be verified in the cited sources. In addition, it was revealed that some of the cited sources did not exist, and others were misattributed to incorrect authors. In terms of the subject familiarity, ChatGPT-4o failed to mention ongoing debates and provided only general information. Even when specific theories were introduced and references to scholarly disagreement were made, its responses were limited to literal definitions. The definitions provided did not reflect the content of sources that contain detailed discussions. For these reasons, using ChatGPT as a source in scientific, at its current stage of development, is not advisable for obtaining reliable and accurate information.

Keywords: Arabic Language and Rethoric, Khabar, Inshā, Artificial Intelligence, ChatGPT.

Yapay Zekânın Bilimsel Araştırma Sürecine Katılımı Problemi: ChatGPT-4o Örneğinde Arap Belâgatinde Haber-İnşâ Ayrımı

Öz

Doğal dili işleme, duyduklarını depolama, akıllı davranış sergileyerek sorulara cevap verme, akıl yürütme gibi özelliklere sahip olduğu bilinen yapay zekâ araçları günümüzde sosyal bilimlerde yapılan araştırmalara kaynaklık etmek üzere kullanılmaya başlamıştır. Sosyal bilimlerde yapay zekâ araçları, mevcut haliyle eğitim-öğretim faaliyetlerinde bir araç olmanın yanı sıra akademik yazı, literatür tarama, bilgi toplama, bilgilerin analizi ve yorumu gibi birçok bilimsel aktivite için tercih edilmektedir. Bu da araçlardan elde edilen verilerin doğruluğu, güvenilirliği ve intihal gibi akademik etik açısından uygun olmayan davranışlara yol açıp açmadığı şeklinde birtakım problemleri beraberinde getirir. Ayrıca bilgileri aldığı kaynaklar ile bilgilerin örtüşmemesi durumunda

yapacağı yorumların doğruluğu da tartışmalı hale gelir. Bu nedenlerden dolayı tıp, mühendislik, matematik, dil, sosyal ve beşerî bilimlerde yapay zekâ araçlarının bilimsel araştırma sürecine dâhil edilmesinin etik açıdan uygunluğu tartışılırken bir yandan da yapay zekânın bu süreci nasıl yönettiğine ilişkin uygulamalı çalışmalar yapılmaktadır. Buna göre çeşitli konular hakkında muhtelif yapay zekâ araçlarına sorularak alınan cevapların, uzmanlar tarafından bilgisel doğruluğu, kesinliği ve güvenilirliği test edilmektedir.

Bu çalışma, Arap dili alanında yapay zekâ aracının bilimsel araştırmalarda bir araç olarak kullanımını ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan bilgisel doğruluk, güvenilirlik ihlalleri, analiz-sentez-yorum kabiliyetini göstermesi bakımından Türkiye’de ChatGPT’yi belâgat alanında ele alan ilk çalışma olma özelliğine sahiptir. Bu bağlamda ChatGPT’ye sorulmak üzere haber-inşâ ayrımı konusu seçilmiştir. Konunun yalnızca Arap dili belâgati kaynaklarında değil aynı zamanda usul, tefsir, kelam, felsefe ve mantık gibi doğrudan ve dolaylı olarak ilişkide bulunduğu diğer kaynaklarda yer alması, yapay zekânın bilgi taramasını kolaylaştırıcı mahiyettedir. Yine kendisine sunulan konunun tartışmalı ve yoruma açık olması, yapay zekâ aracının konuyu muhtelif yönleriyle işleme, analiz etme ve yorum yapma kabiliyetini daha doğru bir şekilde ölçebilmek açısından önemlidir; zira benzer çalışmalarda tartışmalı konuların verilmeyeceği, yalnızca yapay zekânın bilgi aktarımının doğruluğuna odaklanıldığı gözlemlenmiştir. Bu da çalışmamızı, benzer çalışmalardan ayıracı bir vasıf olarak zikredilebilir.

Yapay zekânın en çok bilinen ve sık kullanılan araçlarının başında sürümleri güncellenen ChatGPT gelmektedir. Mevcut haliyle ChatGPT-4o olan son sürümünün kullanımına izin veren programın ücretli ve ücretsiz versiyonu bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemli fark, kullanım süresinin ücretsiz versiyonda kısıtlı olmasıdır. Araştırma üç farklı günde yapıldığından bu durum, çalışmanın bilimselliğine zarar verici nitelikte değildir. Bu çalışmada nitel veri analizi yöntemi ile ChatGPT-4o kaynakları kullanmada konu ile ilişkisi bakımından birincil ve ikincil kaynakları tespit etme ve alıntılama kabiliyeti, zikredilen kaynakların eser ve yazarı açısından doğruluğu, literatür taramada konuyla ilişkili alanların çeşitliliğini gözetme, belirli aralıklarla değiştirilmeden sorulan sorulara verdiği cevapların tutarlılığı ile verilerin doğruluğu açılarından test edilmiştir. Sorular üç gün arayla değiştirilmeden sorulmuş, alınan cevaplardaki iç ve dış tutarlılığa dikkat edilmiştir.

Yapay zekâ aracının bilimsel araştırma sürecinde kullanımının test edilmesi için Arap dili belâgatinde tartışmalı bir mesele olan haber-inşâ ayrımı konusu seçilmiştir. Meselenin tartışmalı olması, ChatGPT’nin tartışmaları aktarma ve görüşleri değerlendirme kapasitesini ölçmesi açısından önemlidir. Böylece yapay zekâ aracının bilimsel araştırma yapma kabiliyeti ölçülmüştür. Buna göre öncelikle ChatGPT’den haber-inşâ ayrımındaki problemli kısımları saptaması istenmiştir. Bunun üzerine tartışmalı kısımlara dair veri toplaması ve bu verileri analiz ederek elde ettiği sonuçları değerlendirmesi talep edilmiştir. Son olarak problemin çözümüne ilişkin sunulan öneriler arasından tercihte bulunması yahut kendi özgün görüşünü ortaya koyması beklenmiştir. Dolayısıyla, bilimsel araştırma sürecine aktif katılım sağlayabilme; bu süreçte toplanan verilerin doğruluğu ve güvenilirliğini saptama ile analiz-sentez yeteneği aracılığıyla yorum geliştirme becerileri test edilmiştir.

Bu çalışmada yapay zekâ aracına yöneltilen sorular şunlardır: Belâgatte haberî ve inşâî cümle nedir? Belâgatte haber-inşâ ayrımı nedir? Bu ayrıma ilişkin teoriler nelerdir? Haber-inşâ ayrımını hangi belâgat kitaplarında bulabilirim? Haber-inşâ ayrımına neden ihtiyaç duyulmuştur? Zikrettiğin bu kaynaklar sence haber-inşâ ayrımının sınırlarını net olarak çizmiş midir? Bu bağlamda öncelikle yapay zekâ hakkında kısa bilgi verilmiş, haber-inşânın genel olarak belâgatte ve diğer İslâmî ilimlerde nasıl tanımlandığına kısaca değinilmiştir. Ardından haber-inşâ ayrımı hakkında öne çıkan teoriler ve tartışılan hususlara kısaca değinildikten sonra araştırmanın yöntemi, sınırlılıkları, veri analizi ve bulguları hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak ChatGPT-4o’ye sorulan sorulara verdiği cevaplar analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonucunda ChatGPT-4o’nin aktardığı bazı bilgilerin, aldığını söylediği kaynaklarda bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca yararlandığı bazı kaynakların mevcut olmadığı, bazılarının ise zikrettiği yazara değil başka bir yazara ait olduğu ortaya çıkmıştır. Konuyu ele alma açısından ise mevcut tartışmalara değinmeyip yalnızca genel bilgiler vermekle yetindiği görülmüştür. Yapay zekâ aracına bazı teoriler açıkça söylenip konuya ilişkin tartışmaların olduğu hatırlatıldığında ise bunları literal anlamda tanımlama ile yetinmiştir. Yaptığı tanımlamalar, tartışmaların olduğu kaynaklardaki bilgileri içermemektedir. Bu nedenlerle yapay zekâ aracı ChatGPT-4o’nin ücretsiz sürümünün bilimsel araştırma sürecinde bir araştırmacı olarak kullanımının elverişli olmadığı saptanmıştır. Zira problemi saptama, veri toplama, analiz etme, sonuçları değerlendirme ve yorum yapma gibi bilimsel araştırma basamaklarını uygulaması bakımından yeterli değildir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Haber, İnşâ, Yapay Zekâ, ChatGPT.

Giriş

İnsan performansına uygunluk gösteren soyut ve formel zekâ olarak tanımlanan yapay zekâ, içsel düşünce süreçleri ile akıl yürütme yahut akıllı davranış sergileme olarak da bilinmektedir.¹

¹ Stuart J. Russell-Peter Norvig (ed.), *Artificial Intelligence a Modern Approach* (United Kingdom: Pearson, 2022), 19.

Yapay zekâ; doğal dili işleme, duyduklarını temsili olarak depolama, soruları cevaplayarak yeni sonuçlara ulaşma bir başka deyişle otomatik akıl yürütme ve yeni durumlara adapte olup öngöründe bulunma özelliklerine sahiptir.² Bunların yanı sıra aktif iletişim kurabilen en iyi bilgisayar teknolojisi olarak karşımıza çıkan yapay zekânın mevcut kullanım alanları; dil, matematik, mühendislik, tıp ve birtakım kolaylaştırıcı hizmetlerin sunulduğu birimlerdir.³ En sık kullanılan yapay zekâ araçları ise ChatGPT (ChatGPT-4o, 2024), Gemini (Gemini, 2024) ve Copilot (Copilot, 2024) olarak zikredilebilir.

Bilimsel araştırma sürecinde son yıllarda etkili olarak kullanılan yapay zekâ araçları; literatür tarama ve bilgi edinme,⁴ hipotez oluşturup test etme,⁵ veri analizi ve yorumlama ile eğitim-öğretimi kolaylaştıracak⁶ sohbet robotları şeklinde kullanılmaktadır. Yapay zekâ araçlarının akademik alanda kullanımı, son yıllarda artmakla birlikte verilerin güvenilirliği, aktarımda nesnellik, kaynak olarak kullanılma imkânı, bilimselliği, yorum ve analiz kabiliyeti, intihal yahut etik problemler gibi birtakım soru ve sorunlara yol açmaktadır. Kaynak olma problemi, veri aktarımının doğruluğu ve güvenilirliğini ilgilendirirken yorum ve analiz kabiliyeti, rasyonalite ve insan aklına erişebilme özellikleri ile ilişkilidir. Bir yandan zikredilen hususları araştırma konusu edinen yapay zekâ çalışmaları⁷ ortaya konulurken diğer yandan bu soru veya sorunsallar teorik zeminden ziyade sohbet robotlarının kullanımı ile pratik düzlemde⁸ test edilmektedir. Aynı şekilde İslâmî ilimlerde ChatGPT-4o gibi yapay zekâ uygulamalarının güvenilirliğini ve tutarlılığını değerlendiren akademik çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir.

Yapay zekânın kaynak olarak kullanımına, çeşitli ilmî problemlere çözüm üretme kabiliyetinin test edilmesine ilişkin çalışmalar tıp, mühendislik, ilahiyat gibi alanlarda yapılmaktadır. İlahiyat alanındaki çalışmalara İslâm hukuku, hadis tarihi, İslâm felsefesi, Türk İslâm edebiyatı alanlarında yapılan makaleler örnek verilebilir. Bu doğrultuda ChatGPT-4o ve Google Gemini özelinde yapay zekânın İslâm eşya hukuku bilgisini test eden Hüseyin Okur ve Ahmet Ekşi'nin çalışması⁹ ile Abdülmuaid Aykul ve Muhammed Nurul Alam'ın İslâm ceza hukuku özelinde bilgilerin doğruluğu, tutarlılığı ve konu ile ilişkili olup olmadığı hususlarında yapay zekâyı değerlendiren çalışması¹⁰ örnek verilebilir. Aykul ile Alam'ın çalışmasında yapay zekâ aracına İslâm ceza hukukuna dair sorular sorulmuş ve alınan cevaplar doğruluk ve güvenilirlikleri açısından test edilmiştir. Aynı şekilde Okur ile Ekşi'nin makalesinde belirlenen yapay zekâ araçları İslâm eşya hukuku özelinde sorular yöneltilerek alınan cevapların güvenilirliği ve anlaşılabilirliği pedagojik açıdan

² Russell-Norvig, *Artificial Intelligence a Modern Approach*, 20.

³ Ramazan Başaran-Yasemin Yeşilbaş Özenc, "Bilimsel Araştırma Sürecinde Yapay Zekâ Araçlarının Kullanımı", *Uluslararası Eğitimde Mükemmellik Arayışı Dergisi* 4/1 (2024), 36.

⁴ Sharon Withfield-Melissa A. Hofmann, "Elicit: AI Literature Review Research Assistant", *Public Services Quarterly* 19/3 (2023), 201-202.

⁵ Yongjun Xu vd., "Artificial Intelligence: A Powerful Paradigm for Scientific Research", *The Innovation* 2/4 (2021), 2.

⁶ Janna Hastings, *AI for Scientific Discovery* (New York: CRC Press, 2023), 7.

⁷ Akın Akpur, "Exploring the Potential and Limitations of ChatGPT in Academic Writing and Editorial Tasks", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34/1 (2024), 177-186; Samet Büyükada, "Akademik Yazımda Yapay Zekâ Kullanımının Etik Açısından İncelenmesi: ChatGPT Örneği", *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (2024), 1-12; Başaran-Özenc, "Bilimsel Araştırma Sürecinde Yapay Zekâ Araçlarının Kullanımı".

⁸ Baraa Daraqel vd., "The Performance of Artificial intelligence Models in Generating Responses to General Orthodontic Questions: ChatGPT vs Google Bard", *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics* 165/6 (2024), 652-662; Miltiadis A. Makrygiannakis vd., "Evidence-Based Potential of Generative Artificial Intelligence Large Language Models in Orthodontics: A Comparative Study of ChatGPT, Google Bard, and Microsoft Bing", *European Journal of Orthodontics* 46 (2024); Delal Dara Kılınç-Duygu Mansız, "Examination of the Reliability and Readability of Chatbot Generative Pretrained Transformer's (ChatGPT) Responses to Questions about Orthodontics and the Evolution of These Responses in an Updated Version", *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics* 165/5 (2024), 546-555.

⁹ Hüseyin Okur-Ahmet Ekşi, "Yapay Zekâ (AI) Teknolojilerinin İslâm Eşya Hukuku Bilgisi Üzerine Bir Değerlendirme: ChatGPT ve Google Gemini Karşılaştırması", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 29-54.

¹⁰ Abdülmuaid Aykul-Muhammed Nurul Alam, "ChatGPT'nin İslâm Ceza Hukuku Özelinde Değerlendirilmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 193-212.

değerlendirilmiştir. Çalışmamızı, mezkûr makalelerden ayıran en önemli husus, yapay zekâ aracının bilimsel çalışma sürecine dolaylı değil doğrudan ve aktif katılımını sağlayarak tartışmalı bir konuda verdiği bilgilerin test edilmesinin yanı sıra tercihte bulunma, analiz-sentez ve yorum yapma kapasitesinin ölçülmesidir.

Müzeyyen Asiye Aykıt'ın ChatGPT-4o ile Google Bard'ı karşılaştırmalı olarak İslâm felsefesi alanında bilgi sağlama açısından test ettiği makalesi bu alandaki çalışmalara örnek verilebilir.¹¹ Hadis tarihi alanında yapay zekâdan elde edilen verilerin güvenilirliğini ölçmeye yönelik bir diğer çalışma ise, Mehmet Ayhan ile Zülal Kılıç'ın hadis tarihi bağlamında oluşturdukları tematik sorulara ChatGPT ve Gemini tarafından verilen cevapları değerlendirdikleri makaledir.¹² Bu iki çalışma da yukarıda zikredilenlere benzer olarak yapay zekâ aracının İslâm felsefesi ve hadis tarihi alanındaki bilgisini test etmek üzere kurgulanmıştır. Bu çalışmayı, mezkûr makalelerden ayıran husus, yapay zekânın yalnızca kaynak olarak kullanımı değil, aynı zamanda bilimsel araştırma süreçlerine katılımının sorgulamasıdır.

Yukarıda zikredilenlerden farklı olarak Cançelik, Şen ve Yakut'un hazırladığı ChatGPT'den Türk İslâm edebiyatında bir metnin şerh edilmesinin istendiği, yaptığı şerhin doğruluğunun analiz edildiği çalışma zikredilebilir.¹³ Makalede, yapay zekâ aracına kaside türünde bir metnin beyitleri sunulmuş ve bunları açıklaması istenmiştir. ChatGPT'nin yaptığı şerh; bilgi-yorum doğruluğu, kanıtlara dayanma, açıklık-spesifiklik gibi açılardan analiz edilerek puanlanmıştır. Mezkûr makale, yapay zekâ aracını bir şârih olarak kullanması açısından bu çalışmadan ayrılmaktadır. Zira burada yapay zekâ aracı bilimsel araştırmacı kimliğini taşıyıp taşımadığı bakımından sorgulanmaktadır.

Yukarıda görüldüğü üzere İslâmî ilimlerde güvenilir bir kaynak olup olmadığı analiz edilen yapay zekâ araçlarının bu amaçla Arap Dili ve Belâgatî alanında test edildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu, çalışmamızı özgün kılan nedenlerden biridir. Bir diğer etken ise çalışmamız için yapılan konu seçimindeki titizliktir. Zira tercih edilen konu, tartışmalı bir zemine sahip olup aynı zamanda belagatin yanı sıra usûl-i fıkıh, kelim, tefsir, mantık gibi birçok ilim dalının ilgilendirmektedir. Dolayısıyla böyle bir konu üzerinde yapay zekâ aracının verilerinin doğruluğu, tutarlılığı ve yorum kapasitesi ile tercihte bulunma kabiliyetinin test edilmesi, akademik çalışmalarda bilimsel araştırma sürecini gerçekleştirme imkanını ortaya koyması açısından önemlidir.

Belagatin meânî alt başlığında incelenen haber-inşâ cümlelerinin¹⁴ tanımı, türleri ve bunlar arasındaki formel ve semantik farklılıklar, klasik dönemden modern döneme her zaman tartışma konusu olmuştur. Genel görüşe göre doğru-yanlış konu olan, bir bildiride bulunan, hâricî nispeti olan cümlelere haber cümleleri; doğru-yanlış konu olmayan ve bir eyleme neden olup hâricî nispeti olmayanlara ise inşâ cümleleri denir.¹⁵ Haber ve inşâ cümlelerinin formel ve semantik farklılığı, klasik ve modern dönemde birtakım tartışmalara yol açmıştır. Klasik dönemde haber-inşâ ayrımına ilişkin genel kanı, bu cümle tiplerinin doğru-yanlış konu olma (sıdk ve kizbe

¹¹ Müzeyyen Asiye Aykıt, "İslâm Felsefesi Alanında Yapay Zekâ Modellerinin Değerlendirilmesi: ChatGPT, Google Bard", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 92-115.

¹² Mehmet Ayhan-Zülal Kılıç, "Yapay Zekâ Modellerinin Hadis Tarihi Sorularına Verdiği Yanıtların Karşılaştırmalı Analizi: ChatGPT ve Gemini Örneği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 137-159.

¹³ Ali Cançelik vd., "ChatGPT-4o 4.0'ın Türk İslâm Edebiyatı Metin Şerhinde Doğruluk Değerlendirmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 61-91.

¹⁴ Ebû Ya'kûb Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1435-2014), 251-252.

¹⁵ Hatib Kazvîni, *et-Telhis fi 'ulûmü'l-belaga*, thk. Abdurrahman Berkûkî (Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1904), 38.

muhtemel olma) veya olmama bir başka deyişle doğrulanıp yanlışlanabilme özelliğine haiz olma durumuna göre belirlenmiştir.¹⁶

Haber-inşâ ayrımını kabul edenler arasında bu ayrımın, haber-inşâ cümlelerinin hangi özelliğinden kaynaklandığına dair çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorilere cümlelerin hâricî nispetinin varlığı-yokluğu¹⁷, nispetin meydana gelme zamanı, sıdk ve kizbe muhtemel olma durumları örnek verilebilir. Modern dönemde ise belâgat uzmanları önceki teorilerin yanı sıra haber-inşâ ayrımı hakkında yeni tutumlar sergilemiştir.¹⁸ Ayrıca bu konu usul, tefsir, mantık gibi çeşitli disiplinleri ilgilendirdiğinden yalnızca dil kitaplarında işlenmez. Bu durum, yapay zekâ aracının veri toplama ve kaynak tarama analizinde, kaynak çeşitliliğini desteklemesi açısından konu seçiminde dikkate alınmıştır.

Klasik dönem haber-inşâ ayrımı Sekkâkî (ö. 626/1229) sonrasına kadar dil malzemesinin incelenmesi şeklinde olup dakik ve ilmi esaslara dayalı değildi. Haber ile inşânın dili konuşanlar tarafından doğal bir şekilde ayrılabilceğini, bu nedenle bu kavramların herhangi bir tanıma ihtiyaç duymadığını söyleyen Sekkâkî'den¹⁹ sonra Kazvîni (ö. 739/1338) bu ayrımı sıdk ve kizbe muhtemellik olarak belirlemiştir. Ayrıca Kazvîni, hâricî olan söze haber, olmayana ise inşâ demiştir.²⁰ Ardından Teftâzânî (ö. 792/1390), inşânın da hâricî nispeti olduğunu ancak bu nispetin inşâda sözle birlikte ortaya çıkarken haberde sözden önce mevcut olduğunu iddia etmiştir.²¹ Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413) de benzer şekilde mezkûr ayrım konusunda hâricî nispetin kelâmî nispetten önce bulunduğu haber, sonra bulunduğu vakit ise inşâ olduğunu ifade etmiştir.²² Haber-inşâ ayrımına bir başka örnek olarak fıkıh usûlü alimlerinden Sadrüşşehîd'in (ö. 536/1141) tesâdükiyye teorisi verilebilir. Buna göre kelimada aralarında anlaşma olan iki mefhûm, bir araya gelerek bir nispet ilişkisi oluşturur. Bu nispet ilişkisi, tahakkuk ve sübut ifade ederse haber; temenni, istifham gibi anlamlara gelirse inşâdır. Zihin bu iki mefhûmu idrak edince aralarındaki ilişkiyi de anlar.²³

Modern dönem haber-inşâ ayrımı hususunda çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bunlar arasında Horasânî'nin (1839-1911) haber ve inşâ cümlelerinin delâletlerinin aynı olduğu, aralarındaki ayrımın ise kullanımlarında ortaya çıktığı iddiası zikredilebilir. Bu durumda ayrım, mütekellimin kastı ile belirginleşir.²⁴ Bir başka teori, fıkıh usûlü alimi Ebû'l-Kâsım el-Hûî'ye (1899-1992) aittir. Ona göre haber ile inşâ nefiste olanı ibrâz etmek açısından ortak, ibrâzın türü bakımından birbirinden farklıdır. Haberin ibrâzı, hikaye ve vakiada olmuş bir şeyi bildirmek iken inşânın ibrâzı özel, nefsânî durumlar için olup kendisi ile birlikte hâricte bir şeyin varlığı ortaya çıkar.²⁵

Modern dönem çalışmalarında dil felsefesinin saptayıcılar ve edimseller olarak ele aldığı haber-inşâ ayrımı, başta dil felsefecilerinden John L. Austin (1911-1960) ve John Searle (1932-) olmak

¹⁶ Ebû'l-Bekâ Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Muhammed Tâmir-Enes eş-Şâmî (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2014/1435), 167.

¹⁷ Hâric terimi, hâricî varlığın ve nispetin ne olduğu, haberde nasıl bulunduğu ve nispetin zihni olması meselesi Seyyid Şerîf tarafından uzun uzun tartışılmıştır; bk. Seyyid Şerîf Cürçânî, *el-Hâşiyetü ale'l-Mutavvel*, thk. Reşid Arazî (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007/1428), 51-52.

¹⁸ Modern dönem haber-inşâ teorileri için bk. Abdülcebbar Zerküş Neseb, "Devru 'ulemâi usûli'l-fıkh fî tatavvüri'l-buhûsi'l-lügaviyye: el-Cümeli'l-inşâiyye ve'l-haberîyye nemûzecen", *Bühûs fî'l-Lügati'l-Arabiyye* 17 (2017/1439), 1-18; Mesud Sahrâvî, *et-Tedâvüliyye 'inde 'ulemâi'l-'Arab* (Beyrut: Dârü't-Tâlia, 2005).

¹⁹ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 164.

²⁰ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 171.

²¹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 179, 406.

²² Sahrâvî, *et-Tedâvüliyye 'inde 'ulemâi'l-'Arab*, 61.

²³ Neseb, "Devru 'ulemâi usûli'l-fıkh fî tatavvüri'l-buhûsi'l-lügaviyye", 11.

²⁴ Neseb, "Devru 'ulemâi usûli'l-fıkh fî tatavvüri'l-buhûsi'l-lügaviyye", 4.

²⁵ Neseb, "Devru 'ulemâi usûli'l-fıkh fî tatavvüri'l-buhûsi'l-lügaviyye", 6.

üzere gündelik dil filozoflarının temel inceleme konusudur.²⁶ Nitekim mantıkçı pozitivistlerin, edimsellerin anlamlı birer cümle olmadığına ilişkin görüşlerine karşı çıkan gündelikçi filozoflar, bu iki cümle arasını formel ve semantik olarak ayıranların kriterlerini ele alıp inceleyerek bu kriteri ihlal eden cümle örnekleri ile aralarındaki ayrımın bilimsel netlikte olmadığını delillendirirler. Ardından bildiri, emir, temenni gibi her bir türün aslında bir edim ürettiğini ortaya koyarak tüm saptayıcıları edimsel olarak nitelerler. Onlara göre bir saptayıcı, ancak edimsöz ediminin bir parçası olarak göndermede bulunabilir. Dolayısıyla cümlelerin bir edim olması için bildiri yahut inşâ bir tür olması fark etmez. Bu durum, tüm saptayıcıların aslında birer edim olduğu sonucunu doğurur.²⁷ Zikredilen hususlar, konunun modern dil felsefesinde de tartışmalı olduğunu göstermektedir. Bu makalede ChatGPT-4o, haber-inşâ ayrımı konusunu ele alan Arap dili belâgatı kaynaklarını kullanması özelinde sınırlandırılmıştır. Böylelikle yapay zekânın bir belâgat konusu olan haber-inşâ ayrımı hakkında verdiği cevaplardan hareketle bilgilerin güvenilirliği ile tartışmalara uygun yorum yapabilme kapasitesi test edilmiştir.

1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, yapay zekânın bilimsel araştırmalarda bir araç olarak kullanımını; sunduğu verilerin doğruluğu ve güvenilirliğine, iç tutarlılığına, yeterli ve geçerli kaynaklara ulaşip ulaşmadığına, elde ettiği verileri doğru analiz ve sentez etme kabiliyetine bakarak değerlendirmektedir. Bu nedenle sosyal bilimlerde kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden nitel veri analizi ile bilimsel araştırma yöntemlerine başvurulacaktır.²⁸

Nitel araştırma yöntemlerinden nitel veri analizi; tanımlama, bağlantı kurma ve sınıflandırma yöntemidir. Elde edilen veriyi anlamlandırmak, gereksiz yahut alakasız bilgiden arındırmak, yorumlamak amacı güder. Bunun için de araştırmacı tümevarımsal ve tümdengelimsel akıl yürütme süreçlerini izler.²⁹ Nitel veri analizinde takip edilmesi gereken başlıca adımlar şunlardır: Araştırmayı daraltma, deseni belirleme, analitik sorular geliştirme, önceki verilere dayanarak veri toplamaya devam etme, deneyimlere ilişkin yorumlar yazma, görsel öğeler kullanma.³⁰ Bilimsel araştırma ise problemi saptama, veri toplama, toplanan verileri analiz etme, elde edilen sonuçları yorumlama gibi karmaşık bir sürecin yönetilmesi ile olur.³¹ Bu süreç sistematik bir şekilde yürütülür ve sonucunda ya yeni bilgi üretilir yahut bilgiler doğrulanarak araştırılan konuda mevcut görüşlerden biri tercih edilir.³²

Çalışma mezkûr analiz yöntemleri ve kriterler ışığında hazırlanmıştır.

Sorulan sorulara ChatGPT-4o'nin verdiği cevaplardan elde edilen verilerin analizi için birtakım ölçütler belirlenmiştir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Kaynakları kullanmada konu ile ilişkisi bakımından birincil ve ikincil kaynakları tespit etme ve alıntılama kabiliyeti
- Zikredilen kaynakların doğruluğu (eser-yazar-yayın bilgileri açısından)
- Literatür taramada konuyla ilişkili alanların çeşitliliğini gözetme

²⁶ Zeki Özcan, *Dil Felsefesine Giriş* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2022), 39.

²⁷ John R. Searle, *Söz Edimleri*, çev. R. Levent Aysever (Ankara: Ayraç Yayınları, 2000), 95.

²⁸ Çancelik vd., "ChatGPT-4o 4.0'ın Türk İslâm Edebiyatı Metin Şerhinde Doğruluk Değerlendirmesi", 74.

²⁹ Hilal Çelik vd., "Nitel Veri Analizi ve Temel İlkeleri", *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2020), 381.

³⁰ Çelik vd., "Nitel Veri Analizi ve Temel İlkeleri", 382.

³¹ Bruno Latour, "Essays on Science and Society: From the World of Science to the World of Research", *Science* 280 (1998), 208-209.

³² Başaran-Özenc, "Bilimsel Araştırma Sürecinde Yapay Zeka Araçlarının Kullanımı", 36.

- d. Verilerin doğruluğu (zikredilen kaynakta bulunma ve bilgi açısından)
- e. Belirli aralıklarla aynı soruya farklı zamanlarda verilen cevaplar arasındaki tutarlılık
- f. Araştırma sonucunda verileri değerlendirme ve yorum yapma kabiliyeti

Araştırmamız, belâğatin meânî alt dalında haber ve inşâ cümleleri arasındaki ayrımı konu alan teorik yaklaşımlar çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Bu değerlendirme için haber-inşâ ayrımı konusu hem klasik hem de modern belâgat araştırmalarında sıkça ele alınması, ilgili kaynaklara dijital erişim kolaylığının bulunması, hem haber ve inşâ kavramlarının tanımlanabilmesi hem de bu ayrım üzerine geliştirilen teori ve tartışmaların çeşitliliği nedeniyle seçilmiştir. Zira mezkûr yapay zekâ aracının gelişim sürecinde olması ve sınırlılıkları dikkate alındığında makale için seçilen konunun, bilgi aktarımı ve yorum yapabilme kapasitesini ölçerek araştırma sürecini nasıl yönettiğine ilişkin değerlendirme yapabilme açısından uygun olduğu görülmüştür.

Araç olarak ise yapay zekâ araçlarından ChatGPT'nin 4o numaralı ücretsiz versiyonu kullanılmıştır. ChatGPT akademik çevrede literatür bilgisi ve bilgi edinme amacıyla sıkça başvurulmuş bir araç olması nedeniyle tercih edilmiştir. Ücretsiz versiyonunun kullanılma nedeni ise erişim kolaylığından dolayı daha fazla araştırmacılar tarafından tercih edilmesidir. Ayrıca ücretli ve ücretsiz versiyonu arasında yalnızca süre kısıtlılığı, cevap verme hızı gibi değişkenler olup bunların, bilimsel çalışmanın sonuçlarına etki etmeyeceği açıktır. Çalışma için belirlenen sorular, yapay zekâ aracına 13-14-15 Ocak 2025 tarihlerinde üç gün art arda sorulmuştur.

2. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada yapay zekâ aracına haber-inşâ ayrımı ve ilgili teoriler hakkında sorular sorulmuştur. Sorular hazırlanırken araştırmanın doğru sonuç vermesi için soruların kısa, anlaşılır ve net olmasına özen gösterilmiştir.

- a. Belâgatte haberî ve inşâî cümle nedir?
- b. Belâgatte haber-inşâ ayrımı nedir? Bu ayrıma ilişkin teoriler nelerdir?
- c. Haber-inşâ ayrımını hangi belâgat kitaplarında bulabilirim?
- d. Haber-inşâ ayrımına neden ihtiyaç duyulmuştur?
- e. Zikrettiğin bu kaynaklar sence haber-inşâ ayrımının sınırlarını net olarak çizmiş midir?

Yukarıdaki sorular üç ayrı günde ChatGPT-4o'ye sorulmuş ve verdiği cevaplar ise aşağıda açıklanan kriterlere göre analiz edilmiştir:

İç tutarlılık: Metin içi bilgilerin ve varsa yorumların tutarlılığı.

Zamansal tutarlılık: Üç gün art arda sorulan sorulara alınan günlük yanıtların benzerliği yahut farklılığının ölçülmesi.

Bilgilerin doğruluğu: Verilen bilgilerin, bilimsel doğruluğunun kontrolü.

Bilgilerin güvenilirliği: Verilen bilgilerin, zikredilen kaynaklarda mevcut olup olmadığı.

Kaynakların doğruluğu: Zikredilen kaynakların; isim, müellif, tarih vb. açılardan doğruluğunun kontrol edilmesi.

Yorum kabiliyeti: Yapay zekâ aracı ChatGPT-4o'nin verdiği veriler ışığında yaptığı yorumun analizi.

2.1. Arap Belâgatinde Haberî ve İnşâî Cümle Nedir?

Yapay zekâ aracı ChatGPT-4o'den haber ve inşâ cümlelerinin ayrı ayrı tanımını yapması istenmiştir. Alanı daraltmak için Arap belâgatı şeklinde bir kayıt girilmiştir. Çünkü yalnızca belâgat denildiğinde Türkçe ve diğer dillerdeki belâgat bilgisini de sunmaktadır.

Resim 1. Arap Belagatında Haberî ve İnşâî Cümle Nedir?

ChatGPT

Arap Belagatında Haberî ve İnşâî Cümle Nedir?

Arap belagatında haberî ve inşâî cümleler, sözün ifade tarzını ve amacını anlamak için önemli kavramlardır. İşte bu kavramların detaylı açıklamaları:

1. Haberî Cümle (الجملة الخبرية)

Haberî cümle, bir olayın, durumun ya da bilginin bildirildiği cümle türüdür. Bu tür cümleler, söylenen bilginin **doğruluk veya yanlışlık** açısından incelenmesine olanak tanır.

Amaçları:

- **Doğru bilgi vermek:** Haber doğru ise muhatap buna inanır.
- **İkna etmek:** Muhatapı verilen bilgiye inandırmak.

Kaynak: <https://chatgpt.com/c/67851bdc-3154-800a-be72-1746eae59068>.

ChatGPT-4o'den alınan haber cümlesi tanımına bakıldığında, “bilgi ifade etmesi” ve “doğru-yanlış muhtemel olması” kayıtlarının zikredildiği görülür. Aynı şekilde ChatGPT-4o'nin inşâ tanımında; bilgi yerine emir, talep, duygu içermesi ve doğru-yanlış ihtimali olmaması kayıtları bulunmaktadır. Bu tanımların belâgat, mantık ve usul kitaplarında cumhur ulemanın tanımı olarak zikredilen kayıtlara uygun olduğu gözlemlenir.³³ Sorulan soruya verdiği cevaba bakıldığında genel bir tanım yapmış ancak zikrettiği tanımları hangi kaynaktan veya kaynaklardan aldığını belirtmemiştir.

ChatGPT-4o, haber ve inşânın tanımını verdikten sonra haber türlerini; mutlak ve talebî haber şeklinde iki tür olarak zikretmiş, ardından pekiştirme için getirilen bazı edatları örneklerle sıralamıştır. İnşâ türlerini ise emir, nehiy, istifhâm, temennî ve nidâ olarak zikretmiştir.

Haber cümlesinin türleri ibtidâî, talebî ve inkârîdir.³⁴ Bunlardan ibtidâî için *mutlak* terimini kullanırken talebîyi olduğu gibi zikretmiş, inkârîyi ise terim veya tür olarak almamıştır. Haber cümlesinin bazı edatlarla pekiştirilmesi durumundan ise ayrıca söz etmiştir. Aynı şekilde inşânın türlerini de eksik zikretmiştir. Başka bir gün aynı soruya verdiği cevapta ise daha farklı türlerden bahsetmiştir. Oysa belâgat eserlerinde haber cümlesinin türleri sınırlı sayıda olup isimleri açıkça zikredilir.

Haber türleri hakkında verdiği bilgilerin yanlış ve eksik olduğu, haber türlerinin sadece iki tane olmadığı kendisine geribildirim olarak hatırlatıldığında bu itirazı onaylayarak haber cümlesi türlerine ‘istidlâlî’ ve ‘müzekker-müennes haber cümleleri’ şeklinde iki türü daha ilave etmiştir. Bu iki tür, belâgat kaynaklarında bulunmamakla birlikte kendisine kaynak sorulduğunda ise her bir haber türü için bir kaynak zikreder: İbtidâî haber için Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ını, talebî

³³ Sekkâki, *Miftâhü'l-'ulûm*, 164.

³⁴ Abdülaziz Atik, *Fî'l-belâgati'l-Arabiyye: İlmü'l-meânî, el-beyân ve el-bedîi* (Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-'Arabiyye, ts.), 49.

haber için Kazvî'nin ve Sekkâkî'nin *Telhîs*'i ile *Miftâh*'ını ayrıca Cürcânî (ö. 471/1078-79)'nin *Delâilü'l-İcâz*'ını, istidlâlî haber için İmam Şâfiî (ö. 204/819)'nin *er-Risâle*'si ile Şâtibî (ö. 790/1388)'nin *Muvâfakât*'ını zikreder. Son zikrettiği tekit edilmiş haber için ise İbn Hişâm (ö. 761/1360)'ın *Şerhu Katri'n-nedâ*'sı ile İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in *Elfiyye*'sini verir. Talebî haber için, "*Cürcânî'nin Delâilü'l-İcâz adlı eserinde haberin ikna, iddia ya da muhalefet içerikli olabileceği tartışılır.*" ifadelerini kullanır.

Yukarıda verilen eserler ve müellifleri doğru aktarılmıştır. Haber türlerinin bulunduğunu zikrettiği eserler ve verdiği bilgilerin doğruluğuna bakıldığında, öncelikle ibtidâî haber türünü Kazvî'nin aldığı söylemiştir. Kazvî'nin haber türlerini ibtidâî, talebî ve inkârî olarak *Telhîs*'inde zikrettiği doğrudur.³⁵ Yine Sekkâkî'nin *Miftâh*'ında bu üç haber türünü terim olarak zikrettiği görülür.³⁶ Diğer yandan Cürcânî'nin *Delâil*'ini talebî haber için kaynak olarak göstermiştir. Mezkûr esere bakıldığında talebî haber terimine rastlanmamış ancak haber ile talep birlikte zikredilmiştir. Takdim ve tehirî anlatan Cürcânî, istifham ve haberde takdimin yapıldığı yerler başlıklı babda الاستخبار هو طلب من المخاطب أن يخبرك (istihbar, muhataptan sana bir şeyi haber vermesini talep etmektir.) ifadesini kullanır.³⁷ Eserde talep kelimesini ne talebî haberi ifade eden bir terim ne de inşayî ifade eden bir terim olarak kullanır. Ancak ChatGPT'nin, istihbar ile talebin birlikte kullanımını talebî haber olarak anlamış olması kuvvetle muhtemeldir.

İmam Şâfiî'nin *Risâle*'sinde de aynı şekilde 'istidlâlî haber' teriminin zikredildiğini söyleyen ChatGPT'nin yine bir yanılgıya düştüğü görülür. Zira eserde ne bir haber türü olarak ne de bir tür haber olarak istidlâlî haber tamlaması geçer. Ancak yalnızca bir yerde haber ve istidlâlî birlikte yan yana cümle içinde zikredilmiştir. Eserde haber-i vâhidin anlatıldığı babda bir cümlede وكذلك قلت في قبول الخبر الواحد خبراً واستدلالاً (Böylece haber-i vâhidin kabulünde haber ve istidlâlî zikrettim).³⁸ ifadesi yer alır. Görüldüğü gibi *Delâil*'de aynı cümlede geçen *istihbâr* ile *talep* kelimelerini birlikte değerlendirip 'talebî haber' teriminin zikredildiğine hükmeden ChatGPT aynı şekilde haber ile istidlâl kelimelerinin yan yana kullanımından hareketle istidlâlî haber şeklinde bir türün zikredildiğini iddia etmiştir. Bu durum, yapay zekâ araçlarının akıl yürütme metodunu ortaya koyan kritik bir örnek olmakla birlikte bu tarz bir akıl yürütmenin yanlış çıkarımlara ve sonuçlara vardığını açık bir şekilde gösterir. Bu durumda ChatGPT'nin verdiği bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliğinin açıkça zayıf olduğu ortadadır.

Şâtibî'nin *Muvâfakât* eseri usul-ü fıkıhla ilgili olup yapılan incelemede eserde haber türlerine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. İbn Hişâm'ın *Şerhu Katri'n-nedâ*'sı nahiv ile ilgili olup bir belagat kaynağı olmaması nedeniyle haber türleri konusunda bir kaynak olarak zikredilmesi uygun değildir. Ayrıca eserde böyle bir konu ve bilgi de bulunmamaktadır. Aynı durum İbn Mâlik'in *Elfiyye*'si için de geçerli olup ChatGPT'nin bu konuda yanıldığı açıkça görülmektedir.

ChatGPT'den *Delâil*'de bu haber türünün geçtiği yeri alıntılanması istendiğinde şu cevabı vermiştir:

³⁵ Sa'düddin Teftâzânî, *el-Mutavvel: Şerhu Telhîsî'l-Miftâhî'l-ulûm*, thk. Abdülhamid Hendâvî (Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001/1422), 186.

³⁶ Sekkâkî, *Miftâhü'l- 'ulûm*, 258.

³⁷ Ebû Bekir Abdülkâhir Cürcânî, *Delâilü'l-i 'câz fî 'ilmi'l-me 'ânî*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Cidde: Dârü'l-Medenî, 1992/1413), 140.

³⁸ Muhammed b. İdris Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Halebî, 1938/1357), 387.

Resim 2. Cürcânî'nin *Delâilü'l-İcâz*'ında Talebi Haberin Nerede Geçtiğini Eserin Yayını, Sayfası Dâhil Olmak Üzere Dipnot Şeklinde Yazar Mısın?

Abdulkahir el-Cürcanî'nin "Delâilü'l-İcâz" adlı eseri, haber ve inşa konusunu doğrudan ele almaz. Ancak, **talebi haber** kavramı gibi daha modern bir sınıflandırma, **Cürcanî'nin belagat teorilerinden yola çıkarak** türetilmiş bir yorum olabilir. Bu nedenle, **"Delâilü'l-İcâz"** içerisinde **talebi haber** ifadesinin veya birebir bir sınıflandırmanın yer aldığını söylemek yanıltıcı olur. Ancak, bu eserde haber ile ilgili işlevsel analizler bulunmaktadır.

Neden "Talebi Haber" Doğrudan Geçmiyor?

- **Cürcanî**, haber ve inşa ayrımını, cümlelerin anlam bağlamındaki etkilerini açıklamak için ele alır. Ancak bu ayrım modern belagat çalışmalarında daha netleşmiş ve farklı kategorilere ayrılmıştır.
- **Talebi haber** gibi bir terim, klasik metinlerde değil, daha çok modern belagat teorilerinde kullanılmaktadır.

Kaynak: <https://chatgpt.com/c/67851bdc-3154-800a-be72-1746eae59068>.

Görüldüğü üzere verdiği bilgiyi aldığını söylediği kaynaktan doğrudan almadığını, bunun bir yorumlama olduğunu öne sürer. Bu da verilen bilginin akademik çalışmalarda kullanılmasını riskli hale getiren önemli bir güvenlik problemidir.

2.2. Belâgatte Haber-İnşâ Ayrımı Nedir? Bu Ayrıma İlişkin Teoriler Nelerdir?

ChatGPT-4o bu soruya verdiği cevapta teorileri dört başlık altında sıralar: Geleneksel teori (klasik belâgatçılar), pragmatik yaklaşım, ilahiyat ve felsefî perspektifler, dil ve üslup teorileri. Bu başlıkların, herhangi bilimsel bir kaynakta bulunmayıp ChatGPT'ye ait bir tasnif olduğu tespit edilmiştir.

Resim 3. Arap Belâgatinde Haber-İnşâ Ayrımı Nedir? Bu Ayrıma İlişkin Teoriler Nelerdir?

ChatGPT

1. Geleneksel Teori (Klasik Belagatçılar):

Klasik Arap belagatında haber-inşâ ayrımı şu prensiplere dayanır:

- Haber, muhataba bilgi vermek için kullanılır. Bu nedenle **bir bilginin doğru veya yanlış olma kriterine bağlıdır**.
- İnşâ, bir talep, istek ya da duyguyu ifade etmek için kullanılır ve doğruluk-yanlışlık kıstası dışında değerlendirilir.

Öncüler:

- **Cürcânî (عبد القاهر الجرجاني)**: Haber-inşâ ayrımını dilin anlam yönüyle ele almıştır. Ona göre, haberin amacı muhatabın zihin dünyasında bir bilgi oluşturmak iken, inşânın amacı muhatabın duygusal ya da davranışsal tepkisini harekete geçirmektir.
- **Sekkâkî (السكائكي)**: İnşâ ve haber ayrımını daha teknik terimlerle açıklamış, özellikle haberin doğruluk kriterlerine vurgu yapmıştır.

Kaynak: <https://chatgpt.com/c/67851bdc-3154-800a-be72-1746eae59068>.

Haber-inşâ ayrımını öncelikle geleneksel yoruma göre doğru-yanlış muhtemel olma kriteri üzerinden yapar. Bu ayrımın öncülerinin Cürcânî ve Sekkâkî olduğunu belirtir.³⁹ Cürcânî'ye göre haberin, insan zihninde bir bilgi oluşturmak, inşânın ise bir davranış ve duyguyu tepki olarak

³⁹ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 166; Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 682.

harekete geçirmek olduğunu söyler. Ayrıca daha önce, Cürçânî'nin haber-inşâ konusunu doğrudan ele almadığını, ona ilişkin herhangi bir başlık açmadığını, cevap olarak verdiği bilgilerin Cürçânî'nin söylediği dolaylı verilerin modern bir yorumu olduğunu söylemişti. Ancak burada yeni sorulan soruya -çok spesifik bir konu olmasına rağmen- Cürçânî'nin düşüncelerini zikrederek başlamıştır. Oysa Cürçânî, inşâ terimini kullanmaz ve inşâ yerine doğrudan emir, nehiy gibi türleri zikreder ancak bunları belli bir başlık altında incelemeyiz.⁴⁰

Sekkâkî'nin haber ve inşâ ayrımını daha teknik terimlerle açıkladığını özellikle haberin doğruluk kriterlerine vurgu yaptığını söyler. Ancak Sekkâkî'nin zikrettiğini söylediği terimlerden hiç bahsetmez. Ayrıca Sekkâkî, haber ve inşânın zatı itibarıyla tanımlanamayacağını ancak resmedileceğini söyler.⁴¹ Kendisinden sonra gelenler bu iki olguyu tanımlamışlardır. Aynı şekilde Sekkâkî de Cürçânî gibi inşâ terimini kullanmaz, talep kelimesini kullanır.⁴² Dolayısıyla ChatGPT-4o'nin haber-inşâ ayrımına ölçüt olarak sıdk-kizbi zikretmesi doğru bir bilgi olsa da verdiği kaynaklara bakıldığında bilgiler ile eserlerdeki veriler tam olarak örtüşmemektedir.

ChatGPT-4o'nin haber-inşâ ayrımına ilişkin klasik görüşü savunan İbn Hişâm gibi nahivciler ile belâgatta önemli isimlerden Teftâzânî'yi ve mütekaddim ulemayı zikretmediği görülür. Yalnızca kısa ve öz nitelikte bilgi vermekle yetinmiştir. ChatGPT-4o'den daha detaylı bilgi istendiğinde ise Cürçânî ve Sekkâkî'ye ek olarak Kazvî'nî'yi zikreder. Oysa Teftâzânî'nin haber-inşâ ayrımını; nispeti hâricîte bulunmayana inşâ, bulunana haber diyerek hâricî nispet ile açıklamasından⁴³ hiç söz etmez. Oysa bu doğru ve yalana ihtimalli olma durumunu destekleyen bir açıklamadır. Zira hâricî nispeti bulunan haber, hâricîte bir vakıa ile örtüşüp örtüşmeme ihtimalini taşıırken inşâ böyle bir ihtimale açık değildir çünkü söylendiği anda hâricî önceden sabit değildir.

Teftâzânî, sıdk ve kizbin yalnızca habere hasredilemeyeceğini, dolayısıyla buna göre taksim yapılamayacağını söyledikten sonra hâricî nispet kriterini ele alır. Bu kriter haber ve inşânın sahip olduğunu ancak var olma zamanı açısından farklılık gösterdiklerini savunur. "Söz, lafızdan anlaşılacak şekilde bir nispeti olandır ve bu lafız nispeti var edendir. Bunu kasıtsız bir şekilde vakıada hasıl olan bir nispete delalet etmesi için yapar. Buna inşâ denir. Bazen de lafız mutabık olup olmamasına göre hâricî bir nispete sahip olmayı kastedecek şekilde bir nispete sahip olur. Buna da haber denir."⁴⁴ Kendisinden önceki belâgatçıların aksine haber ve inşânın ikisinin de hâricî nispete sahip olduğunu ancak bu iki nispet arasında önemli bir fark olduğunu ifade eder. İnşâ, hâricî nispeti kendisi var kılarken haber, var olan hâricî nispeti doğrular veya yalanlar.⁴⁵

Kazvî'nî'nin *Telhîs*'inde haber-inşâ ayrımına dair zikredilen bilgilerin hiçbiri ChatGPT-4o'nin verdiği cevapta bulunmamaktadır. Daha detaylı bilgi sorulduğunda ise haber türleri ile inşâ türlerini zikrettikten sonra ayrıma dair şu bilgileri vermiştir:

⁴⁰ Cürçânî, *Delâilü'l-i-câz*, 169.

⁴¹ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 164.

⁴² Cürçânî, *Delâilü'l-i-câz*, 140; Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 165.

⁴³ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 179, 406.

⁴⁴ Sa'düddîn Teftâzânî, *Şerhü's-Sa'd: Muhtasarü'l-Me'ânî fi 'ulûmü'l-belâga*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kuveyt: Dârü'z-Zâhiriyye, 2019), 1/81.

⁴⁵ Yalnızca hâricî nispetin detaylandırılmasına dayanarak haber-inşâ ayrımı için kullanılan kriterler bile çok sayıda olup âlimler arasında tartışmalıdır; bk. Sahrâvî, *et-Tedâvülüyye 'inde 'ulemâ'i-'Arab*, 65-70. Tartışmanın sıdk-kizb bağlamında ele alındığı detaylar için bk. Şeyma Gülsüm Önder, *Yalanın Antropolojisi (Yalan Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme)* (İstanbul: Ketebe, 2023), 50-77.

Resim 4. Kazvî'nin Haber-İnşâ Ayrımını Detaylı Anlatır Mısın?

ChatGPT ▾

Kazvî'nin Haber-İnşâ Ayrımında Dikkat Çektiği Hususlar

1. Haber ve İnşâ Arasındaki Geçişkenlik

- Kazvî'ye göre, bir cümle hem haber hem de inşâ işlevi görebilir. Bu durum bağlama bağlıdır.
Örnek: **إن زيدا نشجاع** (Zeyd gerçekten cesurdur.)
 - Haber olarak: Bilgi verir.
 - İnşâ olarak: Muhatabı Zeyd'in cesurluğuna inandırmayı amaçlar.

2. Cümlelerin Amacına Göre Kullanımı

- Haber cümleleri genelde bilgi vermek için kullanılsa da, duygusal ya da retorik bir etki bırakmak için de tercih edilebilir.
- İnşâ cümleleri doğrudan muhatabın duygularını ve davranışlarını etkilemeyi hedefler.

3. Bağlamın Belirleyici Rolü

- Haber ve inşâ ayrımında bağlam çok önemlidir. Bir cümlelerin haber mi yoksa inşâ mı olduğu, söyleyenin niyetine ve muhatabın durumuna bağlıdır.

Kaynak: <https://chatgpt.com/c/6786ae09-d02c-800a-b780-71efb73a8405>.

Kazvî'nin konu açısından önemi inşâ terimin ıstılâhî sürecinin kendisi ile başlamasıdır.⁴⁶ Haber ile inşâ arasını hâricî nispeti olan ve olmayan cümle olarak ayırır.⁴⁷ Buna, realitede hâsıl olmuş bir satışın ardından söylenen “sattım” cümlesinin haber cümlesi oluşunu, henüz bir satış yokken o anda satışın gerçekleşmesi için söylenen “sattım” cümlesinin inşâî olmasını örnek verir.⁴⁸ Meânî kitaplarında, Kazvî'den bu yana haber olmayan tüm anlamlı cümleler inşâ altında toplanmıştır. Yukarıdaki ekran görüntüsünde de görüldüğü üzere ChatGPT-4o'nin anlatımında bu önemli hususlardan hiçbirine rastlanmamıştır.

Konuyu biraz daha detaylı aktarabilmesi için haber-inşâ ayrımına ilişkin teorilerde kullanılan sıdk ve kizbe muhtemel olma ile hâricî nispete uygunluk arasındaki farklar ChatGPT-4o'ye sorulduğunda kısaca şöyle cevap vermiştir:

⁴⁶ Sahrâvî, *et-Tedâvüliyye 'inde 'ulemâ'i'l-'Arab*, 54.

⁴⁷ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 171.

⁴⁸ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 173.

Resim 5. Haber-İnşâyı Ayrırma Kriterlerinden Sıdk ve Kizbe Muhtemel Olma ile Hâricî Nispete Uygun Olma Arasındaki Farkı Açıklar Mısın?

ChatGPT

Farklar: Sıdk-Kizb ile Harici Nispetin Uygun Olup Olmama

- **Sıdk ve Kizb:**
 - Bu kriter **haber cümleleri** için geçerlidir ve **gerçeklik ile uyum** üzerinden bir doğruluk testi yapar. **Sıdk** bir haberin gerçek dünyadaki duruma uygun olması anlamına gelirken, **kizb** bir haberin gerçeğe aykırı olması anlamına gelir.
 - **İnşâî ifadelerde** sıdk ve kizb kavramları geçerli değildir, çünkü inşâî ifadeler gerçeklik hakkında bir şey bildirmez, sadece bir istek ya da emir içerir.
- **Harici Nispetin Uygun Olup Olmama:**
 - Bu kriter, **haber cümlelerinin** gerçeklikle olan **bağlantısını** değerlendirir. Eğer haber dış dünyadaki gerçeği yansıtıyorsa, harici nispet uygundur. Eğer yansıtmıyorsa, harici nispet uygun değildir.
 - **İnşâî ifadelerde**, harici nispetin uygunluğu söz konusu değildir, çünkü bunlar dış dünyadaki bir durumu bildirmez. İnşâî ifadelerde bir **gerçeklik** veya **gerçek duruma** dayanarak doğruluk ve yanlışlık tartışılmaz.

Kaynak: <https://chatgpt.com/c/67851bdc-3154-800a-be72-1746eae59068>.

Verdiği cevaptan anlaşıldığı üzere inşâî ifadelerin hâricî nispete uygunluğu söz konusu değildir. Halbuki Cürçânî ve Sekkâkî'nin savunduğu bu görüşü, Teftâzânî ve Seyyid Şerîf tadil ederek inşânın da hâricî nispetinin olduğu görüşüyle nakzetmektedirler.

Sekkâkî'nin haber ve inşâ cümlelerini tanımlamaya gerek görmeyen yaklaşımını eleştiren Seyyid Şerîf el-Cürçânî, bu iki cümle türünü açıkça birbirinden ayırarak her biri için ayrı tanımlar ortaya koymuş ayrıca aralarındaki ayrıma ölçüt olarak konulan sıdk ve kizbe muhtemel olma durumunu da kabul etmeyerek farklı bir ayrım kriteri belirlemiştir. Dolayısıyla Seyyid Şerîf, inşânın sıdk ve kizbe muhtemel olmadığına dair klasik tanımı reddeder. Sıdk ve kizbin haberin çeşitleri veya sıfatları olmasını delil göstererek tanımın zayıf olduğunu savunur. Bu tanımın bir şeyin bilinmesi ile bilinmemesi açısından eşit seviyede olduğunu çünkü inşânın da sıdk ve kizbe muhtemel olduğunu belirtir. Dolayısıyla cumhurun tanımı, inşânın hakikatini taşımamaktadır. Buna göre yeni inşâ tanımını “lafzî ile kendisinden önce hiçbir nispetin olmadığı bir nispete sebep olan söz” olarak yapar. Haber ile inşânın anlam açısından birbirine öncelikleri olmayan denk iki tür olduğunu ancak haberin vaz açısından asıl; inşânın ise beklenmeyen, sonradan olan, aniden olan bir şey olduğunu söyler.⁴⁹

Yukarıda görüldüğü üzere ChatGPT-4o, tanım meselesinde âlimler arasında bazen tanımın imkânı bazen de tanımın kayıtlarına ilişkin ortaya çıkan tartışmalara yer vermemiştir. Ayrıca kendisinden özel olarak örneğin, doğruluk ve yanlışlık ile hâricî nispetin varlığı olguları arasındaki ilişkinin açıklanması istendiğinde bu ilişkiyi bildiği sınırlı veriler ile yüzeysel bir şekilde izah edip ne âlimlerin bunların mahiyetine ilişkin tartışmalarına ne de bu olgular arasındaki ilişkiyi zikredenlere değinmiştir. Dolayısıyla akademik çalışmalarda konu ile ilgili görüş ve tartışmaların aktarılıp bunların birbiriyle ilişkilendirilmesi ve analizi hususlarında en azından haber-inşâ ayrımı gibi bir yandan dil-hâric ve zihin ilişkili olarak dil felsefesine diğer yandan mantık, usul gibi akıl

⁴⁹ Sahrâvî, *et-Tedâvülüyye 'inde 'ulemâ'l-'Arab*, 61; es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi 'ilmi'l-belâga*, thk. Abdülkadir Hüseyin (Mektebetü'l-Âdâb, 1997/1418), 85. Cumhur ulemanın haber-inşâ bağlamında kizb tanımları için bk. Şeyma Gülsüm Önder-Galip Yavuz, “Klasik Dönem Arap Dilcilerinin Yalan Kavramına İlişkin Tanımlarının Semiyotik Analizi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (2021), 497-515.

yürütme ve kıyas sürecine dahil olacak cümlelerin temellendirilmesi gibi zihinsel süreçlerin izahına dayanan; bu minvalde birçok itibar ve ciheti ile ele alınıp tartışılan bir konu için kendisinden bilimsel araştırma süreçlerini destekleyen bir yardım alabilmek mümkün gözükmemektedir.

ChatGPT-4o haber-inşâ ayrımı teorileri arasında pragmatik yaklaşımlar olarak zikrettiği ikinci teoriyi bazı modern belâgatçılarının savunduğunu söyler. Ancak herhangi bir isim zikretmez.

Resim 6. Arap Belâgatinde Haber-İnşâ Ayrımı Nedir? Bu Ayrıma İlişkin Teoriler Nelerdir?

ChatGPT ▾

2. Pragmatik Yaklaşım:

Modern Arap belâgatçılarının bazıları bu ayrımı pragmatik bir çerçevede ele almıştır. Bu yaklaşıma göre:

- Haber, muhatabın zihinsel dünyasını bilgiyle doldurmayı amaçlar.
- İnşâ, bir eylem çağrısında bulunur veya iletişimsel bir bağ kurar.

Örneğin:

- Haber: "الجو بارد" (Hava soğuk).
- İnşâ: "هل الجو بارد؟" (Hava soğuk mu?) Burada soru muhatabı cevap vermeye teşvik eder.

Kaynak: <https://chatgpt.com/c/67851bdc-3154-800a-be72-1746eae59068>.

Görüldüğü üzere pragmatik yaklaşımı modern belâgatçılara tahsis etmiştir. Oysa klasik Arap belâgatinde bu görüşün savunucuları bulunabilir. Burada Horasânî'nin haber-inşâ ayrımının kullanımda ortaya çıktığını savunduğu görüş örnek olarak zikredilebilir. Ona göre haber ve inşâ cümlelerinin medlûlleri açısından aralarında ayrım bulunmaz ve bu ayrım ancak kullanımları esnasında ortaya çıkar. Bu da mütekellimin kastının istimalde ortaya çıkması ile ilişkilendirilir. Konuşanın kastı satışın tam o anda gerçekleşmesi ise cümle inşâ olurken zaten gerçekleşmiş ve konuşma anında sabit bir satış ise haberî cümle meydana gelir.⁵⁰ Böylece medlûl ve mevzû lehleri ortak olan bu iki cümle, hikâye kastı ile kullanılırsa haber, konuşma anında bir eylemi gerçekleştirme maksadı ile kurulursa inşâ olur.⁵¹

Haber-inşâ ayrımına dair zikrettiği diğer teorileri ilahiyat ve felsefi perspektifler ile dil ve üslup teorileri olarak iki başlık altında ele alır.

⁵⁰ Abdülcebbar Zerkûş Neseb, "Devru 'ulemâi usûli'l-fikh fî tatavvûri'l-buhûsi'l-lügaviyye: el-Cümeli'l-İnşâiyye ve'l-haberiyye nemûzecen", *Cami'atü İsfehân* 17 (2017-1439), 4.

⁵¹ Neseb, "Devru 'ulemâi usûli'l-fikh fî tatavvûri'l-buhûsi'l-lügaviyye", 5.

Resim 7. Arap Belâgatinde Haber-İnşâ Ayrımı Nedir? Bu Ayrıma İlişkin Teoriler Nelerdir?

ChatGPT ▾

3. İlahiyat ve Felsefi Perspektifler:

Arap İslam düşüncesinde haber-inşâ ayrımı ilahiyat ve mantık bağlamında da ele alınmıştır:

- **Kelam İlimi:** Haber, Allah'ın sözlerinde (örneğin Kur'an ayetlerinde) hakikatin bildirilmesiyle ilişkilendirilir. İnşâ ise dua, emir ve yasakları ifade eder.
- **Mantık:** Haber, önerme (kaziyye) düzeyinde incelenir ve doğruluk/yanlışlık testi yapılabilir. İnşâ ise mantiki önermeler değil, iletişimsel işlevlerdir.

4. Dil ve Üslup Teorileri:

- Haber ve inşâ arasındaki ayrım sadece işlevsel değil, aynı zamanda üslup düzeyinde de ele alınmıştır. Arap belagatçılar, inşai ifadelerin estetik ve duygusal bir etki yaratmada daha güçlü olduğunu vurgulamışlardır.
- Örneğin: "ليت الشباب يعود يوماً" (Keşke gençlik bir gün geri dönse) ifadesi, duygusal ve estetik bir etkiye sahiptir ve bu nedenle inşai bir üslup taşır.

Kaynak: <https://chatgpt.com/c/67851bdc-3154-800a-be72-1746eae59068>.

Haber-inşâyı konu edinen kelam, mantık, edebiyat gibi alanları, haber-inşâ ayrımına ilişkin teoriler olarak sunmak doğru değildir. Bu anlamda verdiği bilgilerin teorilerle ilişkisi yoktur.

2.3. Haber-İnşâ Ayrımını Hangi Belâgat Kitaplarında Bulabilirim?

ChatGPT-4o'nin zikrettiği eserler *Delâilü'l-İcâz* başta olmak üzere *Esrârü'l-belâga*, *Miftâhu'l-ulûm* ve İbnü'l-Hişâm'ın *İrşadü'l-Kâsîdîn*'idir.

Resim 8. Haber İnşâ Ayrımı Teorilerini Detaylandırır Mısın?

ChatGPT ▾

Sonuç

Klasik eserler: Sekkâkî'nin *Miftâhü'l-Ulûm* ve Cürcânî'nin *Dalâ'ilü'l-İcâz* eserleri temel referanslardır.

Modern çalışmalar: Ahmed Emin gibi modern yazarlar, bu kavramları güncel bir çerçevede açıklamaktadır.

Bu eserlerin Arap belagatına giriş yapmak ve haber-inşâ ayrımını derinlemesine anlamak için mükemmel kaynaklar olduğunu söyleyebilirim.

Kaynak: <https://chatgpt.com/c/6786ae09-d02c-800a-b780-71efb73a8405>.

Görüldüğü üzere klasik ve modern eserlerden zikreden program, akademik bir literatür bilgisi sunmamaktadır. Haber-inşâ ayrımı hakkında bilgi almak isteyen bir araştırmacı için öncelikle konunun müstakil olarak ele alındığı kitap yahut tezleri önermesi, ardından birincil kaynaklar ve ikincil kaynaklar şeklinde bir tasnif yapması gerekirdi. Bunu yaparken konuyu ele alan çeşitli bilim dallarını da tasnife dahil edecek şekilde vermesi, konu hakkında bilgi edinilmesi için daha bilimsel olurdu. Ayrıca klasik eserlerde haber-inşâ ayrımı için gidilecek temel kaynaklar *Delâil* ve *Miftâh* değildir. Çünkü *Delâil* bu konuyu sistematik bir şekilde, tanımı ve sınırlarını ortaya koyarak ele almamıştır. Dağınık ve daha çok verili dil malzemesini kullanarak incelemiştir. Ayrıca inşâ bir terim olarak dahi kullanılmaz. Aynı sorun *Miftâh* için de geçerlidir. *Miftâh*, *Delâil*'e göre konuyu daha sistematik olarak işlese de inşâ hala bir terim olarak kullanılmaz ancak *Telhîs*'te yahut Seyyid Şerîf'in *Telhîs* şerhine yazdığı hâşiyede bu konuya dair edinilebilecek geniş bilgi ve

tartışmalar bulunabilir. Nitekim bu eserler *Miftâh*'ın belâgat kısmını açıklayan eserlerdir. Bu da bize ChatGPT-4o'nin kaynak verirken bilimsel araştırma kriterlerine uygun bir metot izlemediğini gösterir. Ayrıca şerh-hâşiye ilişkisi ve bu ilişkiyi esas alacak şekilde kaynak kullanımına vakıf olmadığını da gösterir. Ayrıca verdiği bilgiler, eser ve müellif açısından da her zaman doğru değildir. Nitekim İbn Hişâm'ın *İrşâdü'l-Kâsîdîn* adlı bir eseri yoktur. Bir başka gün aynı soru sorulduğunda ise bu soruya farklı yanıtlar vermiştir.

Resim 9. Bu Bilgileri Hangi Kaynaklardan Aldın?

ChatGPT

2. İbnü'l-Cezerî - "Nihayetü'l-İzâr Fi Makarimi'l-Ahbar"

- Bu eser, Arap dilinin belagatını ele alırken, **haber** ve **inşa** cümlelerinin yapısını açıklar. **Haber** cümlesinin doğruluğu ve **inşa** cümlesinin işlevi üzerine teoriler içerir.

3. El-Karâfî - "El-Furûk"

- Karâfî, farklı dilsel yapıların anlamlarını ve işlevlerini derinlemesine inceler. Bu eser, **haber** ve **inşa** cümlelerinin **gerçeklik ve doğruluk** ile olan ilişkisini tartışan bir kaynaktır.

4. Ragıp el-İsfahânî - "Müfredât"

- Bu eser, kelimelerin anlamlarını araştırırken, dildeki **haber** ve **inşa** cümlelerinin işlevlerine dair açıklamalar sunar. El-İsfahânî'nin kelime anlamları üzerindeki çalışmaları, haber ve inşa arasındaki ayrım hakkında ipuçları verir.

5. Al-Farrâ - "Maqâyis al-Lugha"

- Al-Farrâ, Arap dilinin yapısı ve anlamı üzerine çok sayıda fikir sunmuş bir dilbilimcidir. Bu eser, dilsel ifadelerin anlamları ve doğrulukları üzerinde önemli bilgiler içerir.

6. Abu Hayyan el-Endelüsî - "Bahr al-Muhîr"

- Arap dilinin gramer ve belagatına dair önemli bir kaynaktır. **Haber** ve **inşa** arasındaki farklar, doğrulukla olan ilişkileri burada ele alınır.

Kaynak: <https://chatgpt.com/c/67851bdc-3154-800a-be72-1746eae59068>.

Yukarıdaki görselde görüldüğü üzere *Mu'cemü mekâyisi'l-luga* eseri Ferrâ (ö. 207/822)'ya değil İbn Fâris (ö. 395/1004)'e aittir. Yine İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin *Nihâyetü'l-izâr fi mekârimi'l-ahbâr* isimli bir eseri olmadığı gibi bu isimde bir eser de mevcut değildir. Kıraat ve hadis âlimi olarak bilinen Cezerî'nin *Nihâyetü'd-dirâyât fi esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât* isimli bir tabakât eseri vardır. Kanaatimizce bu bilgiyi aktarırken benzer gördüğü kelimeleri bulup bir araya getirmiştir. Bunların dışında görselde bulunan müellif-eser eşleşmeleri doğrudur.

Başka bir zaman yukarıdaki soru kendisine sorulduğunda ise kaynak olarak İzzeddin İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239)'in *el-Meselû's-Sâir*'ini, Kazvî'nin *Telhîs*'ini, Teftâzânî'nin *Telhîs* şerhini önceden zikrettiklerinin yanına ilave etmiştir. Mezkûr eserlere, bazı modern belâgat kitaplarını da eklemiştir. Buna, Muhammed Abduh (1849-1905) - *Dirâsât fi'l-Belâga*, Ahmed Mustafa el-Merâgî (1883-1952) - *İlmü'l-Meânî*, Ali el-Cârim (1881-1949) ve Mustafa Emin - *el-Belâga'l-Vâdiha* ve Abbas Hasan (1900-1979) - *en-Nahvu'l-Vâfi*'sini örnek olarak verir. Ancak Muhammed Abduh'un mezkûr isimde bir eseri yoktur. Merâgî'nin eserinin adı ise *İlmü'l-Meânî* değil *Ulûmü'l-belâga*'dır. Son olarak ise Cürçânî'nin *Delâil*'i ile Sekkâkî'nin *Miftâh*'ını başlangıç eserleri olarak önerir. Oysa bu eserler başlangıç için uygun değildir. Bu eserler örnek olarak verdiği cevaptan alınmıştır. Bunların dışında zikrettiği ve yanlış olan eser-müellif eşleşmeleri de mevcuttur.

Türkçe kaynaklardan da İsmail Çalışkan - *Arap Belâgatı ve Edebiyatı*, Ahmet Ateş - *Arap Edebiyatında Belâgat*, Süleyman Ateş - *Kur'an'ın Belâgatı*'nı referans olarak verir. Zikrettiği Türkçe belâgat kitaplarından İsmail Çalışkan'a atfettiği mezkûr belâgat eseri mevcut değildir. Aynı şekilde Süleyman Ateş'in de zikredilen isimde bir eseri yoktur. Dolayısıyla kaynak olarak zikrettiği eserlerin büyük bir kısmı yanlıştır. İkinci ve üçüncü kez kendisine aynı soru sorulduğunda ise cevabına başka eserler eklemiş; önceki günlerde zikrettiği bazı eserleri çıkarmıştır. Bu bağlamda zamansal tutarlılığının olmadığı gözlemlenmiştir.

2.4. Haber-İnşâ Ayrımına Neden İhtiyaç Duyulmuştur?

ChatGPT-4o'ye haber-inşâ ayrımına duyulan ihtiyacın sebebi sorulduğunda verdiği cevapta zikrettiği nedenler şunlardır: 'Dilin bilgi aktarmak, duygu ve düşünce iletmek gibi farklı iletişimsel işlevlerini anlama ihtiyacı, bağlama uygun ifade ihtiyacı, estetik ve sanatsal ifade arayışı, kelimelerin ilmi ve İslâmî metinlerin anlaşılması, İslâmî metinlerin doğru anlaşılması, hükümlerin çıkarılması, dilin mantıksal analizini yapmak ve anlam kategorilerini netleştirmek bağlamında mantık ve felsefi analiz ihtiyacı, eğitim ve retorik eğitiminde kullanım'.

Haber-inşâ ayrımına duyulan ihtiyacı çeşitli İslâmî ilimlerden konu ile ilişkili olanları ayrı ayrı değerlendirerek yorumlamak daha uygun olacaktır. Arap dilinde bu ihtiyaç, nahivde cümleyi sentaktik olarak türlerine ayırma ve dilsel analiz nedeniyle ortaya çıkarken belâgatta dilde bulunan bütün cümlelerin hem semantik hem de pragmatik açıdan bütüncül bir tasnife tabi tutulma gayesi ile ortaya çıktığı görülür. Meânînin konusu olan haber-inşâ yalnızca Arap dili özelinde değil genel dil bağlamında ortaya atılan bir tasniftir. Bu da tasnifi diğer İslâmî ve aklî (felsefe, mantık gibi) ilimlerin kullanımına elverişli hale getirmiştir. Nitekim mantıkta haber cümlesi, formel bilgi içerikli önerme mantığına uygun iken inşâî ifadeler, yapıları gereği sistematik düşünce ve bilgi üretimine uygun görülmez. Dolayısıyla mantık yalnızca haber cümlelerini konu edinir. Felsefede ise bu ayrım tartışılmaya devam etmektedir. Mantıkçı pozitivistler gibi bazı felsefî akımlar, bilgi içermeyen inşâî cümleleri felsefî düşünceye dahil etmezken gündelikçi filozoflar ise aksine inşâî cümlelerin de haber cümleleri gibi anlam taşıdıklarını iddia eder ve bu ayrımın sınırlarını yeniden çizmeye çalışır. Kelam, fıkıh gibi disiplinler düşünüldüğünde ise inanca dair cümleler bilgi içerikli olduğundan kelam, haber cümleleri ile ilgilenir. Oysa fıkıh, mükellefin davranışları ile ilgilenir, bu nedenle inşâî ifadeler fıkıhta ve hukukî işlemlerde önemli bir yere sahiptir. Görüldüğü gibi haber-inşâ ayrımı, zihnimizi ve eylemlerimizi belirleyen olguların dilde bulduğu ifade olan cümlelerin temel ayrımı olarak her alanda karşımıza çıkmaktadır. Ancak ChatGPT-4o'nin bunların hiçbirini zikretmediği görülmüştür.

2.5. Zikrettiğin Bu Kaynaklar Sence Haber-İnşâ Ayrımının Sınırlarını Net Olarak Çizmiş midir?

ChatGPT-4o'ye yorumlama kapasitesini değerlendirmek için mezkûr kaynaklarda haber-inşâ ayrımının sınırlarını net olarak çizilip çizilmediği sorulmuştur.

Resim 10. Zikrettiğin Bu Kaynaklar Sence Haber-İnşa Ayrımının Sınırlarını Net Olarak Çizmiş midir?

ChatGPT ▾

Haber-İnşa ayrımını inceleyen klasik ve modern belagat kaynakları, bu ayrımın temel çerçevesini büyük ölçüde netleştirmiş olsa da, ayrımın sınırlarının tamamen net olduğunu söylemek zordur. Bunun temel nedenleri, dilin doğasının karmaşıklığı, ifadelerin bağlama göre değişen işlevleri ve belagatin dinleyici üzerindeki etkisine yönelik farklı yorumlardır. Bu durumu daha iyi anlamak için şu noktalara dikkat edilebilir:

1. Teorik Çerçeve ve Netlik

Klasik belagat kitapları, özellikle **Cürcânî**, **Sekkâkî**, ve **Kazvînî** gibi belagatçılar, haber ve inşa ayrımının temel ilkelerini oldukça net bir şekilde ortaya koymuştur:

- **Haber:** Doğruluk-yanlışlık açısından değerlendirilebilir.
- **İnşa:** Doğruluk-yanlışlık taşımayan, bir talep, emir, dua veya arzu ifade eder.

Bu teorik çerçeve, belagat ilminde büyük ölçüde kabul görmüştür ve belagat eserlerinin çoğu bu tanımları tekrar eder.

Kaynak: <https://chatgpt.com/c/6787c422-a670-800a-8108-f4b0fb3adc74>.

Verdiği cevaplara bakılırsa klasik kaynaklar ışığında bir değerlendirme yapmak yerine ayrımın sınırlarının tam anlamıyla net olduğunu söylemenin zor olduğu şeklinde bir yorum yapar. Ardından yukarıda da görüldüğü üzere klasik belâgat kitaplarının haber-inşâ ayrımı hakkında söylediklerini zikreder. Ayrımın pratikte uygulanmasının zor olduğundan bahsettikten sonra aşağıdaki gibi ayrımın faydalarını sıralar.

Resim 11. Zikrettiğin Bu Kaynaklar Sence Haber-İnşa Ayrımının Sınırlarını Net Olarak Çizmiş Midir?

ChatGPT ▾

5. Sınırlı Ama Yararlı Ayrım

Haber-İnşa ayrımı, sınırlamaları olsa da, dilin işlevlerini açıklamak için hala yararlı bir araçtır. Ancak, bu ayrımın teorik sınırları her zaman bağlama ve yoruma dayalı olarak değişkenlik gösterebilir:

- **Netlik sağlanan noktalar:** Temel tanımlar ve genel işlevler.
- **Belirsizlik taşıyan noktalar:** Bağlama göre değişen anlamlar ve ifadelerin karmaşıklığı.

Sonuç:

Haber-İnşa ayrımının teorik çerçevesi büyük ölçüde netleştirilmiş olsa da, dilin bağlama bağımlılığı, ifadelerin geçişken yapısı ve üslupsal karmaşıklık gibi nedenlerle bu sınırların her durumda kesin olduğunu söylemek zordur. Ancak bu ayrım, Arap belagatinin önemli bir aracı olarak dilin etkisini ve işlevini anlamada vazgeçilmezdir. Sınırların esnekliği, belagatin zenginliğini ve ifade gücünü ortaya koymaktadır.

🗨️ 📄 📌 🔗 🔄 Claude ile karşılaştırmak ▾

Kaynak: <https://chatgpt.com/c/6787c422-a670-800a-8108-f4b0fb3adc74>.

Yukarıdaki ifadeler, kaynaklardaki bilgiler ışığında düşünüldüğünde klasik kaynaklardaki bilgilere göre değil kendi yaptığı taramadan kaynaklı genel verilere uygun düşmektedir. Dolayısıyla ChatGPT-4o'nin yorum yetisinin genellemelerden ibaret olduğu gözlemlenmiştir. Herhangi bir tercihte bulunmamış olup kendi görüşünü açıkça beyan etmemiştir. Zira “ayrımın sınırlarının tamamen net olduğunu söylemek zordur.” ifadeleri bir yorum veya görüş belirtmeden ziyade elde ettiği veriler ışığında yaptığı çıkarım olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Haber-inşâ ayrımı, dilin tüm cümlelerini kapsayıcı nitelik taşıdığından kesin sınırlarının çizilmesi problemli ve tartışmalı bir husustur. Bu konuda klasik ve modern dönem belâgat, usul, dil âlimlerinin muhtelif görüşleri bulunmakta ve konu tafsilatı ile kaynaklarda verilmektedir. Haber-inşâ kavramlarının tanımlanması ve ayrılmasında sıdk-kizb, haricî nispetin varlığı, haricî nispete uygunluk gibi kriterlerin tercihi, bu tercihlerin belâgatin sistemleşmesi ile çeşitli itibarlarının ortaya konulması hususlarında belâgat ve usul kaynaklarında detaylı bilgiler bulmak mümkündür. Konunun tartışmalı olması ve genel dil algısını ilgilendirmesi; usul, kelam, dil, felsefe, mantık alanları ile ilişkili olması ChatGPT-4o'nin bu hususta kaynak olarak kullanımının değerlendirilmesi açısından elverişli bulunmuştur.

Sorulan sorulara verdiği cevaplar ışığında ChatGPT-4o'nin bir kaynak olarak kullanımının uygun olmadığı gözlemlenmiştir. ChatGPT-4o, kaynaklardaki bilgileri doğru ve yeterli şekilde aktaramamıştır. Naklettiği bilgileri aldığı kaynakların bazıları mevcut olmamakla birlikte bir kısmının da müellif-eser eşleştirmesi doğru değildir. Dolayısıyla kaynak kullanımı ve bilgi aktarımı bilimsel olarak güvenilir bulunmamıştır. Zira verdiği bilgileri aldığı iddia ettiği eserlerde bu bilgilere rastlanmamış, benzer kelimeleri yan yana getirerek kaynaklarda bulunmayan terimleri varmış gibi anlatmıştır.

ChatGPT-4o'nin verdiği cevaplar aynı zamanda konunun itibarlarını gözetme hususunda yeterli bulunmamıştır. Zira konu çok net bir şekilde tartışmalı olmasına rağmen tartışmaları aktaramamış ve onlar üzerinden bir tercih ve yorumda bulunamamıştır. Ayrıca aynı sorulara farklı günlerde verdiği cevaplar değişmiş, zamansal açıdan tutarlılık göstermemiştir. Bu da mevcut haliyle yapay zekâ aracının sosyal bilimlerde bilgi aktarımı, verilen bilgilerin ilişkilendirilmesi, analiz edilmesi gibi karmaşık bir nitel araştırma sürecini gerektiren bilimsel yetkinliğe henüz sahip olmadığını gösterir.

Yapay zekâ programının kullandığı kaynaklar ışığında bilgileri harmanlama, yorum yapma ve tercihte bulunma hususlarında diğer konularda olduğu gibi yetersiz olduğu görülmüştür. Aktardığı bilgileri harmanlayıp bir sonuca varmak, tartışmalı hususları ele alıp tercihte bulunmak yerine konuyu sosyal, edebî, kültürel açılardan genel cümlelerle anlatmış, her bir soruda önceki soruda zikrettiği bilgileri soruya göre değiştirerek tekrarlamıştır. Dolayısıyla kaynak kullanımında olduğu gibi analiz, sentez ve yorum yapmada yapay zekâ aracının mevcut haliyle kullanımı bilimsel olarak güvenilir bulunmamıştır.

Kaynakça

- Akpur, Akın. "Exploring The Potential And Limitations of ChatGPT in Academic Writing and Editorial Tasks". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34/1 (2024), 177-186. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1299700>
- Atik, Abdülaziz. *Fî'l-belâgatî'l-Arabiyye: İlmü'l-meânî, el-beyân ve el-bedîi*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-'Arabiyye, ts.
- Ayhan, Mehmet-Kılıç, Zülal. "Yapay Zekâ Modellerinin Hadis Tarihi Sorularına Verdiği Yanıtların Karşılaştırmalı Analizi: ChatGPT ve Gemini Örneği". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 137-159. <https://doi.org/10.33415/daad.1586164>
- Aykit, Müzeyyen Asiye. "İslam Felsefesi Alanında Yapay Zeka Modellerinin Değerlendirilmesi: ChatGPT, Google Bard". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 92-115. <https://doi.org/10.33415/daad.1588280>
- Aykul, Abdulmuid-Alam, Muhammed Nurul. "ChatGPT'nin İslâm Ceza Hukuku Özelinde Değerlendirilmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 193-212. <https://doi.org/10.33415/daad.1582902>
- Bâkılânî, Ebû Bekir-Haydar, İmâmüddin Ahmed. *Temhîdül-evâil ve telhîsü'd-delâil*. Lübnan: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1987/1407.
- Başaran, Ramazan-Özenç, Yasemin Yeşilbaş. "Bilimsel Araştırma Sürecinde Yapay Zeka Araçlarının Kullanımı". *Uluslararası Eğitimde Mükemmellik Arayışı Dergisi* 4/1 (2024), 35-53.
- Büyükkada, Samet. "Akademik Yazımda Yapay Zekâ Kullanımını Etik Açıdan İncelenmesi: ChatGPT Örneği". *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (2024), 1-12. <https://doi.org/10.32950/rid.1337208>
- Cançelik, Ali vd. "ChatGPT 4.0'ın Türk İslam Edebiyatı Metin Şerhinde Doğruluk Değerlendirmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 61-91. <https://doi.org/10.33415/daad.1582602>
- Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir. *Delâilü'l-i'câz fî 'ilmi'l-me'ânî*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Cidde: Dârü'l-Medenî, 1992/1413.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf. *el-Hâşiyetü ale'l-Mutavvel*. thk. Reşid Arazî. Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2007/1428.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf. *el-İşârât ve't-tenbîhât fî 'ilmi'l-belâga*. thk. Abdülkadir Hüseyin. Mektebetü'l-Âdâb, 1997/1418.
- Çelik, Hilal vd. "Nitel Veri Analizi ve Temel İlkeleri". *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2020), 379-406. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m>
- Daraqel, Baraa vd. "The Performance of Artificial Intelligence Models in Generating Responses to General Orthodontic Questions: ChatGPT vs Google Bard". *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics* 165/6 (2024), 652-662. <https://doi.org/10.1016/j.ajodo.2024.01.012>
- Hastings, Janna. *AI For Scientific Discovery*. New York: CRC Press, 2023.
- John R. Searle. *Söz Edimleri*. çev. R. Levent Aysever. Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.
- Kazvîni, Hatîb. *et-Telhîs fî 'ulûmi'l-belâga*. thk. Abdurrahman Berkûkî. Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1904.
- Kefevî, Ebû'l-Bekâ. *el-Küllîyyât*. thk. Muhammed Tâmir-Enes eş-Şâmî. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2014/1435.
- Kılınç, Delal Dara-Mansız, Duygu. "Examination of the Reliability and Readability of Chatbot Generative Pretrained Transformer's (ChatGPT) Responses to Questions about Orthodontics and the Evolution of These Responses in an Updated Version". *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics* 165/5 (2024), 546-555. <https://doi.org/10.1016/j.ajodo.2023.11.012>
- Latour, Bruno. "Essays On Science and Society: From the World of Science to The World of Research". *Science* 280 (1998), 208-209.
- Makrygiannakis, Miltiadis A. vd. "Evidence-based Potential of Generative Artificial Intelligence Large Language Models in Orthodontics: A Comparative Study of ChatGPT, Google Bard, and Microsoft Bing". *European Journal of Orthodontics* 46 (2024). <https://doi.org/10.1093/ejo/cjae017>
- Gelenbevî, Ebû'l-Feth İsmail. *Gelenbevî fî 'ilmi'l-mantık 'ala metni İsâgûcî*. thk. Cadullah Bessam Salih. Amman: Darü'n-Nur, 2016/1437.

- Neseb, Abdülcebbar Zerkûş. “Devru ‘ulemâi usûli’l-fıkh fi tatavvuri’l-buhûsi’l-lügaviyye: el-Cümeli’l-inşâiyye ve’l-haberiyye nemûzecen”. *Bühûs fi’l-Lügati’l-Arabiyye* 17 (2017/1439), 1-18.
- Okur, Hüseyin-Ekşi, Ahmet. “Yapay Zekâ (AI) Teknolojilerinin İslam Eşya Hukuku Bilgisi Üzerine Bir Değerlendirme: ChatGPT ve Google Gemini Karşılaştırması”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 29-54. <https://doi.org/10.33415/daad.1582059>
- Önder, Şeyma Gülsüm-Yavuz, Galip. “Klasik Dönem Arap Dilcilerinin Yalan Kavramına İlişkin Tanımlarının Semiyotik Analizi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (2021), 497-515. <https://doi.org/10.51447/uluifd.938372>
- Özcan, Zeki. *Dil Felsefesine Giriş*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2022.
- Russell, Stuart J.-Peter Norvig (ed.). *Artificial Intelligence A Modern Approach*. United Kingdom: Pearson, 4. Basım, 2022.
- Sahrâvî, Mesud. *et-Tedâvüliyye ‘inde ‘ulemâi’l-‘Arab*. Beyrut: Dârü’t-Tâlia, 2005.
- Sekkâkî, Ebû Ya’kûb. *Miftâhü’l-‘ulûm*. thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 3. Basım, 1435/2014.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Halebî, 1. Basım, 1938/1357.
- Teftâzânî, Sa’düddîn. *Şerhü’s-Sa’d: Muhtasarü’l-Me’ânî fi ‘ulûmi’l-belâga*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Kuveyt: Dârü’z-Zâhiriyye, 2019.
- Teftâzânî, Sa’düddîn. *el-Mutavvel: Şerhu Telhîsi’l-Miftâhi’l-‘ulûm*. thk. Abdülhamid Hendâvî. Lübnan: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 3. Basım, 2001/1422.
- Withfield, Sharon-Hofmann, Melissa A. “Elicit: AI Literature Review Research Assistant”. *Public Services Quarterly* 19/3 (2023), 201-207. <https://doi.org/10.1080/15228959.2023.2224125>
- Xu, Yongjun vd. “Artificial Intelligence: A Powerful Paradigm for Scientific Research”. *The Innovation* 2/4 (2021). <https://doi.org/10.1016/j.xinn.2021.100179>